

İSTEDADLI GƏNCLƏRDƏ YARADICI TƏXƏYYÜLÜN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Kəmalə Qayıbova,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdindəki

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecin müəllimi

e-mail: tehsil.k@mail.ru

UOT: 159.9; 37

Xülasə. Məqalədə kollec tələbələrini həmyaşıdlarından fərqləndirən cəhətlərə, onların psixoloji həssaslığı, yaş xüsusiyyətləri və insan psixikasının daim inkişaf keyfiyyəti olan istedad amilinin roluna diqqət yetirilir. Həmçinin tələbələrin maraq dairələri və onlarda yaradıcı təxəyyülün inkişaf etdirilməsi məsələləri də məqalədə öz əksini tapır.

Açar sözlər: intellektual inkişaf, pedaqoji yanaşma, təsəvvür, idrak prosesləri, dərkətmə, bacarıq, vərdiş, qabiliyyət, fərdiləşmə, istedad.

Key words: intellectual development, pedagogical approach, imagination, cognitive processes, understanding, skills, habits, ability, individualization, talent.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, педагогический подход, представления, осознание, способность, индивидуализирование, навык, осознание, одаренность.

XXI əsrin səciyyəvi xüsusiyyəti kompüter və informasiya texnologiyalarının yüksək səviyyədə inkişafı və hər bir kəsin həyatında onların əhəmiyyətli rol oynamasıdır. Elm və texnika sürətlə inkişaf edir və həyatımızın bütün sahələrinə təsir göstərir. Hər bir dövlətin gücü artıq maddi sərvətləri və təbii ehtiyatları ilə deyil, malik olduqları elmi potensial və intellektual tutumlu texnologiyalarla ölçülür. Hər bir inkişafın əsasında yüksək intellektli insan amili durur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təbircə desək, maddi kapitalımızı insan kapitalına çevirmədən qloballaşan dünyada inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Artıq inkişaf etmiş ölkələrin ixracatında üstünlük təşkil edən sahə elm və intellektual tutumlu məhsullardır. Bu kateqoriyadan olan məhsulları

isə yüksək intellekt və istedadlı insan amili olmadan istehsal etmək mümkün deyil. Odur ki, təhsil müəssisələri, o cümlədən peşə və orta ixtisas təhsili müəssisələri qarşısında duran çox vacib məsələlərdən biri də istedadlı gənclərin maraq dairəsini öyrənmək və onu inkişaf etdirməkdir. İntellekt və yaradıcı təxəyyülün elmi əsaslarla öyrənilməsi bu gün olduqca aktualdır.

Professor Ə.Əlizadə “İstedadlı uşaqlar, pedaqoji məsələlər: esselər, etüdlər” monoqrafiyasında yazır: “İki əsrin XX və XXI yüzilliyin qovşağında qabiliyyət və istedad problemi xüsusilə aktuallaşıb. Bu çoxcəhətli problem hələ lazımi səviyyədə öyrənilməsə də, artıq bir həqiqət şəxsizdir: qabiliyyət və istedad şəxsi məsələ deyil, milli sərvətdir. Onu göz bəbəyi kimi qorumaq, xalqa qavratmaq valideynin də, tərbi-

yəçinin də, müəllimin də ən şərəfli missiyasıdır” [2. s. 15].

Zaman dəyişdikcə onun yaradıcı şəxsə qoyduğu tələblər də dəyişir. Elmi-texniki tərəqqidəki yeniliklər insanlardan böyük yaddaş qabiliyyəti deyil, intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətləri tələb edir. Kompüterin, internetin və digər elektron informasiya vasitələrinin geniş yayılması nəticəsində insanların böyük həcmli informasiyaları yadda saxlamalarına artıq ehtiyac qalmamışdır. İstənilən sahəyə aid məlumatları qısa müddət ərzində elektron vasitələr hesabına əldə etmək mümkündür. Bu səbəbdən də hazırda insanların düzgün təhlil etmək, ümumiləşdirmək, təsnifatlaşdırmaq, nəticə çıxartmaq, proqnozlaşdırmaq, düzgün qərar qəbul etmək kimi qabiliyyətləri və bacarıqları daha çox qiymətləndirilir.

Bütün bunlar təhsil sistemi qarşısında yeni tələblər qoyur. Əvvəllər təhsilə müəyyən fənlər və ya fəaliyyət sahələri üzrə əldə edilməli, qazanılmalı olan bilik, bacarıq və vərdislər vasitəsi kimi baxılırdı. Hazırda müasir təhsil sisteminə insanlarda yeni dünyagörüşü formalaşdıraraq, qarşıya çıxan informasiyanı tez və yaxşı mənimsəyən, qavrayıb düzgün nəticə çıxaran, lazım gəldikdə yada salıb təhlil etmək və düzgün qərar qəbul etmək imkanı verən nizamlı biliklər sistemi və qabiliyyətlər mənşəyi kimi baxılır [4. s. 143]. Başqa sözlə, müasir təhsil sisteminin formalaşdırılmalı olduğu insan, qloballaşan dünyanın tələblərinə cavab verən, rəqabətə davamlı bir şəxsiyyət olmalıdır.

Yaradıcı fəaliyyət növlərində potensial olaraq nümayiş etdirilən qabiliyyətlər real həyatda heç də həmişə özünü doğrultmur. Yüksək nəticələri istedadlı insanların yalnız az bir qismi nümayiş etdirir. İnsanların psixi imkanları olduqca geniş olduğundan, onlar geniş fəaliyyət çeşidində xüsusi nailiyyətlər nümayiş etdirə bilirlər. Məhz bu, istedadın müxtəlif növlərinin formalaşmasına şərait yaradır. Hətta istedad eyni bir fəaliyyət növünün müxtəlif aspektlərində təzahür edə bilər. İstedad bir çox hallarda təbii, öz fəaliyyət xarakterli fəaliyyətdə özünü göstərir. İstedadlı insanlar heç də həmişə öz nailiyyətlərini göstərməyə can atmırlar. Deməli, yaradıcı təəyyüli yalnız məktəb və məktəbdənkənar fəaliyyətin nəticələrində deyil, insanın özünün təşəbbüs

göstərdiyi fəaliyyətin nəticələrində axtarmaq lazımdır.

İnsanın illər üzrə fərd və şəxsiyyət kimi inkişaf mərhələlərinin təsnifatı cədvəlində 10-15 yaş yeniyetməlik yaşı, gənclik 15-17 yaş birinci dövr, 17-21 yaş isə ikinci dövr kimi verilir [1. s. 243]. Kollec tələbələrindən böyük əksəriyyəti 15-21 yaş həddində olduqları üçün onlarda məhz ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə zəruri qabiliyyətlər aşkarlanmalı və inkişaf etdirilməlidir.

Hər bir fəaliyyət müəyyən bir qabiliyyət əsasında baş verir. Psixologiyada “xüsusi qabiliyyət” kimi şərh olunan [1. s. 425] qabiliyyət müəyyən bir işin müvəffəqiyyətlə icrası üçün olduqca əhəmiyyətli faktordur. Ədəbiyyat, təsviri incəsənət, texniki layihələndirmə-konstruksiya etmə, pedaqoji və s. sahələrdə zəruri qabiliyyətlər olmadan yaxşı fəaliyyət göstərmək mümkün deyil.

Çalışdığım Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdindəki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollegində “*ixtisas rəsmi və bədii qrafika*”, “*bədii-texniki konstruksiya-modelləşmə*”, “*geyimlərin konstruksiyası və modelləşmə*”, “*geyimin stil tarixi*” fənlərini tədris edən müəllimlərin qarşısında duran çox vacib məsələlərdən biri də, məhz gənclərdə fərdi qabiliyyətləri və onun əsasında yaradıcı təəyyüli inkişaf etdirməkdir. İstedadlı gənclər, yaradıcılığa meyli olan tələbələr digərlərindən fərqlənirlər. Məsələn, dərslərdə dediyim qruplarda apardığım müşahidələr əsasında belə nəticəyə gəlmişəm ki, istedadlı gənclərdə güclü ədalət hissi olur. Onlar rəngarəng əl işləri və rəsmlər çəksələr də, emosional balansları heç də qənaətbəxş deyil. Çox həssas və çilgün olurlar. Tələbələrdə hadisələr arasındakı əlaqələri başa düşmək və müvafiq nəticə çıxartmaq qabiliyyəti var, lakin elmi informasiyanın sürətlə artdığı bir şəraitdə zəruri olan bilikləri vermək onların fiziki, fizioloji, psixoloji, vaxt və s. imkanlarının məhdudluğu səbəbindən heç də asan olmur. Digər tərəfdən, fəaliyyət sahələrinin müxtəlifliyi ilə bağlı biliklərin tərkibinə və həcminə olan tələbat da fərqli olduğundan, tələbələrə mümkün qədər daha çox informasiyalarla yükləməkdənsə, onlara zəruri informasiyaları müəyyənləşdirməyi, toplamağı, təhlil edib nəticə çıxartmağı, bir sözlə, intellektual fəaliyyətlə səmərəli məşğul

olmağı öyrətmək mənəcə daha məqsədəuyğundur.

İstedadlı gənclərdə yaradıcı təəyyülin inkişaf etdirilməsi məsələlərinə diqqət yetirməzdən əvvəl bu məsələnin bəzi psixoloji məqamlarına nəzər salaq: Bunlardan çox önəmlisi istedad və yaradıcı təəyyül məsələləridir. İstedad anlayışının şərhində alimlər müxtəlif yanaşmalar nümayiş etdirirlər. Bəzi psixoloqlar istedad problemini qabiliyyətlər psixologiyası aspektində tədqiq edirlər. Məsələn, professor B.M.Teplov göstərir ki, istedadın müəyyənləşdirilməsində qabiliyyət anlayışına istinad etmək daha məqsədəuyğundur [4. s. 161-163]. O, qeyd edir ki, qabiliyyət anlayışı həmişə özündə üç əlaməti ehtiva edir:

– *qabiliyyət dedikdə, bir insanı digərindən fərqləndirən fərdi psixoloji xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur;*

– *qabiliyyət dedikdə, insanın istənilən fərdi xüsusiyyətləri deyil, yalnız hər hansı bir məsələnin uğurlu həllini şərtləndirən keyfiyyətləri nəzərdə tutulur;*

– *qabiliyyət anlayışı yalnız insanın əldə etmiş olduğu bilik, bacarıq və vərdislərlə məhdudlaşmur.*

Təəyyül – keçmiş qavrayış materiallarının yenidən işlənilməsi əsasında yeni surətlərin yaradılmasından ibarət psixi prosesdir. Bütün psixi hadisələr kimi təəyyül də ətraf aləmin inikasıdır. Təəyyülün özünəməxsus cəhətləri vardır. Qavrayış və hafizə kimi psixi proseslər zamanı cisim və hadisələrdə gerçək mövcud olan xüsusiyyət, münasibət və qanunauyğunluqları əks etdirir [1. s. 370]. Təəyyül prosesində insan xarici aləmdə real olaraq mövcud olmayan surətlər yaradır. Lakin insan təəyyül prosesində nə qədər yeni surətlər yaratsa da, onların ayrı-ayrı əlamət və ünsürlərini həyatdan götürür. Hətta ən fantastik surətlər belə insanların ətraf aləm haqqında təəvvürləri əsasında formalaşır. Təəyyül əsasında yaradılan surətlərin keyfiyyəti isə insanın təəvvür ehtiyatının, bilik və təcrübəsinin zəngin və çoxcəhətli olmasından asılıdır. Təəyyül bədii, texniki və ya elmi fəaliyyətin bir hissəsidir. Yaradıcı təəyyül fəaliyyətin orijinal və dəyərli məhsullarında reallaşdırılan yeni surətlərin müstəqil yaradılmasını nəzərdə tutur [1. s. 374]. Yaradıcı təəyyül surətlərində insanın şəxsiyyəti, varlığa münasibəti, həyatı dərk etmə

bacarığı, sənətkarlığı və s. bu kimi məsələlər bütün aydınlığı ilə əks olunur.

Təəyyülün fəaliyyəti həmişə qavrayışın verdiyi məlumatı yenidən işləmək yolu ilə yeni surətlər yaratmaqdır. Eyni zamanda təəyyül yaradıcılıq prosesində bir qabiliyyət kimi formalaşır. Yaradıcılıq isə çox mürəkkəb prosesdir. Yaradıcılıqda *qavrayış, hafizə, təfəkkür, təəyyül, nitq, hislər kimi psixi proseslər iştirak edir [5]. Odur ki, orta ixtisas məktəblərində “ixtisas rəsmi və bədii qrafika”, “bədii-texniki konstruksiya-modelləşmə”, “geyimlərin konstruksiyası və modelləşmə”, “geyimin stil tarixi” və s. fənlərin tədrisi zamanı gənclərdə yaradıcı təəyyülü inkişaf etdirmədən nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmaq və yaxşı nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Bu fənlərin tədrisi zamanı istedadlı tələbələrdə yaradıcı sahələrdə tələb olunan qabiliyyətlər formalaşır. Məsələn, “ixtisas rəsmi və bədii qrafika” fənninin tədrisi zamanı yaradıcı gənclərə olduqca vacib olan təsviri qabiliyyətlər (tam görmə, işıq-kölgə arasındakı nisbət, rəng fərqləndirmə həssaslığı, görmə hafizəsi, musiqi eşitmə həssaslığı, yaradıcı təəyyül, obrazlı təfəkkür və s.) formalaşır. Yaxud “bədii-texniki konstruksiya-modelləşmə” fənninin tədrisi zamanı evristik tipli müşahidəçilik, məkan qavrayışı, məkan təəvvürləri, texniki təfəkkür, fəza təəyyülü kimi texniki-konstruktiv qabiliyyətlər formalaşır. Bu qabiliyyətlər bütün tələbələrdə eyni dərəcədə formalaşmır, çünki insanların anadangəlmə təbii imkanları eyni deyil, lakin müəyyən qıcıqlayıcı obyekt ilə təmasda olarkən az-çox özünü göstərir. Məsələn, musiqi dinləyərkən, yaxud gözəl bir mənzərəyə tamaşa edərkən müvafiq təbii imkanlara malik gənclərdə yüksək hissi həssaslıq və həmin fəaliyyətə meyl özünü aydın şəkildə büruzə verir.*

Qabiliyyətlər insanın yalnız müəyyən fəaliyyəti şəraitində inkişaf edir. Məsələn, adi halda hər bir insan qara rəngin yalnız 2-3 çalarını fərqləndirə bilər, lakin “ixtisas rəsmi və bədii qrafika” kursunu mükəmməl öyrənən istedadlı tələbə qara rəngin 10-15 çalarından istifadə edir. İstedadlı gənclər yalnız valideyn və müəllimlərin deyil, bütünlüklə cəmiyyətin diqqət mərkəzində olmalı, onlara daha böyük diqqət və qayğı göstərməlidir. Yaradıcı təəyyülün inkişaf etdirilməsi üçün maddi çətinlikləri olan ailədə de-

yil, məhz təhsil aldığı kollecdə lazımi şərait yaradılmalıdır.

Nəticə. Müstəqil həyata daxil olub, ailə və məişət qayğılarının əhatəsində qalan gəncin istedadı çox zaman kiminsə ümidinə qalır və əksər hallarda da üzə çıxmada yox olub gedir. Fərqiə varmasaq da itirən təkə istedad sahibi deyil, bütünlüklə cəmiyyət olur. İstedadı olub nəyi isə yaratmaq istəyən gəncləri qorumaq lazımdır. Fikrimi professorlar Ə.Bayramov və Ə.Əlizadənin çox gözəl bir deyimi ilə tamamlaya istədim: **“İstedadlıların taleyini istedadsızların ixtiyarına buraxmaq olmaz!”**

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya (ali məktəblər üçün dərslik). Çinar-Çap, Bakı, 2002.
2. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar, pedaqoji məsələlər: esselər, etüdlər. Bakı, ADPU, 2005.
3. Mehrabov A.O., Bəylərov E.B. Şagird intellektinin inkişafı. Bakı, Adiloğlu, 2003.
4. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. М., 1991.
5. Ильин У.П. Психология творчества, креативности, одаренности. Питер; СПб, 2009.

K.Gayibova

Issues of developing creative imagination in talented youth

Abstract

The article focuses on the features that distinguish college students from their peers, their psychological sensitivity, age characteristics and the role of the talent factor, which is a constantly evolving quality of the human psyche.

The article also reflects the interests of talented college students and the development of their creative imagination.

К.Гаибова

Задачи развития творческого воображения у талантливой молодежи

Аннотация

В статье рассматриваются черты отличия студентов от их сверстников, их психологическая чувствительность, возрастные черты и всегда развивающийся фактор человеческой психики, таланта.

В статье также отражены круг интересов талантливых студентов и развитие творческого воображения.